

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕВОЛЮЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ФІРМИ

Мартинець В.В., к. е. н.

Сумський державний університет

Анотація. Предметом дослідження є процес становлення та розвитку наукових підходів до формування теорії трансакційних витрат в системі еволюції теорії фірми. Мета дослідження полягає в аналізі наукових підходів та виявленні передумов формування теорії трансакційних витрат як елементу загальної теорії управління фірмою. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, фундаментальні положення загальної економічної теорії, історії менеджменту, інституціональної економіки, еволюційної теорії фірми та теорії трансакційних витрат. При вирішенні поставлених завдань дослідження застосовувалися такі методи: ретроспективний аналіз (при дослідженні еволюції природи фірми), системний підхід і методи наукового узагальнення (при визначенні особливостей наукових напрямків формування теорії фірми), абстрактно-логічний та системно-структурний аналіз (при формуванні теорії трансакційних витрат в загальній системі управління фірмою). В ході проведених досліджень нами були виявлені і обґрунтовані основні напрямки та особливості розвитку фірми, а саме: з позиції технологічного підходу, теорії ігор, інституціонального підходу. На основі проведеного аналізу автором виявлені передумови формування теорії трансакційних витрат як елементу загальної теорії управління фірмою. Оскільки, одиницею аналізу в теорії трансакційних витрат є різного роду трансакції здійснення яких супроводжується трансакційними витратами. Сферою застосування результатів проведеного дослідження є теорія та практика управління фірмою. В результаті проведеного аналізу підходів до дослідження природи фірми можна зробити ряд висновків: в сучасних умовах розвитку інституціонального середовища фірма є не тільки технологічною одиницею, а й "пучком контрактів". Діяльність фірми спрямована на ефективну взаємодію з іншими економічними суб'єктами інституціонального середовища на основі укладання угод та мінімізації трансакційних витрат.

Ключові слова: теорія фірми, ринок, фірма, трансакція, угода, трансакційні витрати.

Постановка проблеми. В теорія та практиці управління дослідження з питань створення, функціонування та розвитку фірми в ринковому середовищі на сьогоднішній день є актуальними. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в умовах ринкової економіки фірма є самостійно господарюючим суб'єктом, яка сама визначає партнерів, організовує виробництво та збут продукції, проводить маркетингові дослідження, укладає ринкові та внутрішньофірмові угоди. Характер та темп економічного зростання фірми впливають на формування доходів на макрорівні. Від інноваційного та наукового розвитку виробництва фірми залежить соціальна та економічна складова держави.

Під фірмою ми розуміємо економічний суб'єкт, що спеціалізується на виробництві товарів, чи наданні послуг. В теорії та практиці управління організацією розрізняють наступні різновиди фірм: виробнича, торгівельна, брокерська, венчурна, інвестиційна, інжинірингова, консалтингова. Кожен з видів фірм має індивідуальні характеристики які визначаються специфікою діяльності фірми та загальні характеристики, що притаманні всім видам фірми. Серед загальних характеристик фірми доцільно зазначити наступні:

- фірма є юридичною особою, яка самостійно регулює внутрішньофірмові фінансові потоки. Виступає джерелом зайнятості та доходів населення, а також джерелом поповнення коштів в бюджеті різного рівня управління;
- наявність місії та стратегії діяльності фірми;
- загальна мета діяльності фірми, що не зводиться до індивідуальних цілей працівників фірми;
- наявність елементів внутрішнього середовища, а саме: цілі, задачі, люди, організаційна структура, технології та факторів зовнішнього середовища які впливають на діяльність фірми;
- необхідний набір ресурсів для ефективного виробництва товарів чи послуг;
- система управління та ієрархічна структура, спеціалізація діяльності та чіткий розподіл праці між персоналом фірми;
- формальні комунікаційні зв'язки як всередині фірми так і з зовнішнім середовищем та інші загальні характерні ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроба аналізу та систематизації теорії фірми здійснювалась в працях зарубіжних та вітчизняних вчених. В роботі авторського колективу під редакцією В.М. Гальперіна [1] та роботі Н. Розанової [2] дослідники аналізу-

ють еволюцію наукових підходів створення та функціонування фірми у світовій економічній літературі.

В.Л. Тамборцев [3] фірму досліджує з позиції трансакційного, ресурсного підходів, на основі знань, концепції динамічних здібностей, підприємницької теорії, процесного підходу та поведінкової теорії.

М.В. Білоусенко [4] розглядає неінституціональний підхід до проблеми виникнення фірми шляхом введення в теорію витрат виробництва (трансформаційних витрат) та переосмислення процесу прийняття рішень типу "виробляти чи купувати" на основі ідеї Х. Демсеца.

Н.В. Половінкіна [5] описує традиційні концепції – технологічну та контрактну, а також два альтернативних підходи – еволюційний та стратегічний.

С.О. Біла [6] з позиції інституціональної теорії аналізує роль ієрархії у формуванні та існуванні фірми як одного з найважливіших інститутів ринкової економіки.

Невирішені складові загальної проблеми. Незважаючи на ряд проведених досліджень зарубіжними та вітчизняними вченими залишається спектр невирішених проблем еволюції теорії фірми. А також виявлення особливостей формування та розвитку в рамках інституціонального підходу теорії трансакційних витрат, специфіки управління контрактною діяльністю фірми, що супроводжується значними трансакційними витратами.

Формування цілей статі. Мета дослідження полягає в аналізі наукових підходів та виявлення передумов формування теорії трансакційних витрат як елементу загальної теорії управління фірмою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існуючі теорії фірми можна об'єднати в три концептуальні аспекти: технологічна теорія фірми (класичний та неокласичний підходи), теорія ігор, інституціональна теорія.

З позиції технологічної теорії фірма розглядається як спосіб раціонального розподілу ресурсів на рівні організаційно-економічної одиниці. Фірма це відкрита система на вході якої ресурси на виході готова продукція. Головною метою діяльності фірми є визначення такого обсягу виробництва, при якому фірма буде отримувати максимальний прибуток. Цей обсяг виробництва, що забезпечує виробнику максимум прибутку, відповідає положенню коли граничні витрати дорівнюють граничному прибутку.

Представники технологічної концепції по різному визначають природу виникнення та розвитку фірми. Фундатором технологічної теорії є А. Смітт [7]. Дослідник на прикладі «шпилькової мануфактури» довів, що розподіл праці та спеціалізація призводить до підвищення продуктивності праці. Виникнення та розмір фірми залежить від розвитку торгівлі, яка є основою розподілу праці та спеціалізації.

Дослідження природи фірми в рамках неокласичної теорії продовжив А. Маршалл [2]. В його концепції з'являються елементи динамічної природи фірми, оскільки фірма спрямована на розвиток, шляхом як об'єднання, укрупнення так і шляхом розширення обсягів виробництва та випуску нової продукції. Розмір фірми визнається з точки зору економії на масштабі.

На початку 1970-х років американський вчений І. Ансофф [8] висунув ряд нових підходів, що стосуються розвитку фірми. Перший підхід – структурний підхід. В рамках даного підходу основний акцент був зроблений на внутрішній будову фірми, а саме: організаційній структурі, розподілу функцій та повноважень, ефективному управлінню фірмою. Другий підхід – динамічний. З позиції даного підходу фірма спрямована на розвиток, шляхом взаємодії з споживачами, конкурентами, постачальниками ресурсів, державою.

Ще один представник неокласичного напрямку економічної теорії та теорії управління М. Вебер [9] проаналізував бюрократичну організацію та виявив її особливості функціонування в умовах ринку.

На основі проведеного дослідження з позиції неокласичного та класичного підходів теорії фірми визначимо наступні особливості формування внутрішньофірмової ефективності:

- ефективність діяльності фірми визначається видом ринку на якому працює фірма. Цей підхід розрахований для умов конкурентного ринку. В умовах монополії та олігополії ефективність діяльності фірми має тенденцію до зниження;
- фірма виступає сполучною ланкою між ринком товарів та ринком факторів виробництва;
- поведінку фірми можна описати за допомогою виробничої функції, яка визначає, що метою діяльності фірми є максимізація прибутку;
- економія ресурсів досягається завдяки розширенню масштабів діяльності;
- фірма представляє ієрархію у вигляді бюрократичної організації.

Альтернативною теорією технологічної концепції є дослідження поведінки фірми на основі теорії ігор. Теорія ігор не пояснює внутрішній механізм фірми та її роль і місце в економіці. За допомогою теорії ігор досліджується стратегічна поведінка фірми на різних ринках. Апарат теорії ігор дозволяє досліджувати велику кількість стратегій фірми по відношенню до споживачів, постачальників ресурсів, конкурентів.

Іншим напрямом в дослідженні сутності та функціонування фірми є інституціональна теорія. З позиції інституціональної теорії фірма розглядається як сукупність довгострокових ринкових та внутрішньофірмових угод. Основоположником інституціонального підходу вважається Р. Коуз [10]. За Коузом фірма – це організаційна структура, що є як суб'єктом ринкових відносин, так і замінником ринку. Причина виникнення та існування фірми полягає в наявності трансакційних витрат, що виникають як результат взаємодії економічних суб'єктів ринкового середовища. Відповідно головною метою фірми є мінімізація трансакційних витрат.

Надалі дослідження природи фірми з позиції інституціонального підходу було продовжено в роботах А. Алчіана, Ч. Демсеца та О. Уільямсона. Сутність їхнього підходу полягає в тому, що фірма виникає не як породження технології індустріального виробництва, а як результат нетехнологічних, невиробничих проблем, пов'язаних з перешкодами (витратами) переходу напівфабрикатів від однієї технологічної стадії до іншої, від одного агента до іншого. Цей перехід є трансакція і різними трансакціями управляють різні управлінські механізми, внутрішній устрій яких спрямований на мінімізацію трансакційних витрат [11, с.27-28; 12, с. 54-119]. Фірма є одним з таких механізмів, що має форму ієрархічно організованою адміністративною владою підприємця-менеджера на найманими працівниками.[4, с. 23]

Таким чином, згідно інституціональної теорії фірма та ринок представляють два альтернативних способи управління трансакціями. Отже, доцільно в ході проведеного аналізу виявити переваги фірми над ринком саме в системі управління трансакціями:

- фірма має єдині цілі та стратегію діяльності. На ринку існує безліч економічних суб'єктів, які мають різні цілі;
- система управління та організаційна структура більш чітка та гнучка, ніж ринкова інфраструктура;
- в ринкових трансакціях в деяких випадках високий рівень асиметрії інформації подолати не вдається, оскільки опортуністично налаштовані економічні суб'єкти надають завідомо недостовірну інформацію. Як результат високі трансакційні витрати опортуністичної поведінки ринкових трансакцій;
- переваги в плануванні ресурсної бази та мотивації працівників фірми. Оскільки, фірма є єдиним механізмом для досягнення загальної цілі, що впливає на величину трансакційних витрат.

Узагальнюючи викладене слід зазначити, що ринок і фірма представляють два альтернативних способи координації економічної діяльності за допомогою контрактних відносин. З позиції інституціональної теорії необхідно підкреслити подвійну природу фірми. З одного боку фірма є об'єктом, що формує інституціональне середовище, з іншого боку є суб'єктом на який впливає інституційне середовище. По відношенню до інституційного середовища фірма виконує наступні функції:

- інформаційну – розповсюджує інформацію у зовнішньому та внутрішньому середовищі (виробник-споживач, менеджер-трудоустрой колектив та ін.);
- інноваційну – створює інноваційні продукти;
- функцію генерування – діяльність фірми спрямована на утворення нових інститутів для збалансованості інституціонального середовища;
- координаційну – фірма виступає координатором соціально-економічних відносин;
- функцію управління витратами – планування, аналіз, облік та контроль як загальних витрат діяльності фірми так і трансакційних витрат контрактної діяльності.

Взаємодія фірми з інституціональним середовищем здійснюється через укладання інституціональних угод, що супроводжується значними трансакційними витратами. Це і стало рушійною силою до виникнення в рамках інституціональної теорії нового наукового напрямку трансакційної теорії фірми. На основі проведеного аналізу концептуальних основ розвитку теорії фірми виявимо передумови формування теорії трансакційних витрат в загальній теорії управління фірмою (таблиця 1).

Таблиця 1 – Передумови формування теорії трансакційних витрат як елементу загальної теорії управління фірмою.

Вихідна концепція	Вплив на формування теорії трансакційних витрат
Технологічна концепція	Основним положенням є максимізація корисності, прагнення до рівноваги, вільний доступ до отримання інформації. Таким чином, трансакційні витрати практично зводяться до нуля.
Теорія суспільного вибору	Теорія пояснює поведінку людей в умовах раціонального прийняття рішень. Тісно пов'язана з підходом максимізації корисності, яка пояснює поведінку людей (суб'єктів господарювання) через прагнення до максимізації вигоди від прийняття рішення. За інших рівних умов у ході укладання угод гравці порівнюють вигоду від угоди і витрати на здійснення трансакції.
Теорія ігор	Моделювання економічних рішень в умовах, коли результат залежить від вибору, зробленого кожним економічним агентом, коли той не має інформації про рішення, обраних іншими агентами. В умовах невизначеності, гравець може зробити вибір на користь придбання додаткової інформації, і отже, трансакційні витрати пошуку інформації зростають.
Інституціональна теорія	Трансакційні витрати формує інституціональне середовище. Формальні і неформальні інститути створюють середовище, в якому формується механізм регулювання та контролю трансакційних витрат.
Теорія прав власності	Трансакційні витрати викликані специфічністю активів, обмеженою раціональністю та опортунізмом.
Теорія угод	Теорія стверджує, що окремі агенти ринку зіставляють економічні результати взаємодії і залежно від результатів зіставлення: змінюють відносини з іншими агентами (відмовляються від угоди, об'єднуються в мережу), або впливають на ринкове середовище шляхом формування нових відносин. Трансакційні витрати, як правило, викликані асиметрією інформації.
Теорія управління	Управління трансакційними витратами підприємства здійснюється за допомогою наступних управлінських функцій: планування, організації, мотивації, обліку, регулювання і контролю. Ефективна система прийняття управлінських рішень передбачає облік, оцінку і аналіз витрат, як обмежень при прийнятті рішень.
Управління витратами підприємства	Трансакційні витрати розглядають у загальній структурі витрат підприємства, але вони не виділені в окрему статтю витрат, і є складовою частиною комерційних витрат.

Сутність наукового підходу з позиції теорії трансакційних витрат полягає в наступних положеннях:

- діяльність економічних суб'єктів може бути здійснена в таких типах інституційних угод як: ринок, контрактна система, внутрішньофірмова ієрархія;
- фірма представлена внутрішньофірмовою ієрархією є бюрократичною організацією. В той же час бюрократична система управління фірмою породжує трансакційні витрати внутрішньофірмової взаємодії;
- структурною одиницею фірми є технологічна операція, отримана на основі використання принципу поділу праці та об'єднанні операцій в єдиний процес;
- в інституціональному середовищі фірма являє собою сукупність як внутрішньофірмових контрактів так і контрактів з іншими економічними суб'єктами зовнішнього середовища. Базовою одиницею аналізу є трансакція.
- цільовою функцією фірми є максимізація прибутку від контрактної діяльності та мінімізація трансакційних витрат.

Висновки. В ході проведених досліджень нами були виявлені і обґрунтовані основні напрямки та особливості розвитку теорії фірми. Так, з огляду технологічного наукового підходу фірма є сполучною ланкою між ринком товарів та факторів виробництва. Цільовою функцією діяльності фірми є максимізація прибутку виробничої діяльності фірми. З позиції інституціональної теорії фірма розглядається як сукупність довгострокових контрактів, укладання яких супроводжується трансакційними витратами. Результатом дослідження є авторський підхід до виявлення передумов формування теорії трансакційних витрат в загальній теорії управління фірмою. Доведено, що в умовах ринкової економіки функціонування та розвиток фірми доцільно досліджувати з позиції теорії трансакційних

витрат. Оскільки, фірма представляє собою низку контрактів, укладання яких супроводжується значними трансакційними витратами. Отже задачею фірми є створення ефективної системи управління трансакційними витратами в загальній системі управління витратами підприємства. Подальші дослідження повинні бути орієнтовані на розробку науково-методичних підходів до оцінки та прогнозування трансакційних витрат фірми з урахуванням специфіки діяльності фірми та особливостей укладання угод в інституціональному середовищі.

Перелік посилань.

1. *Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Т.2/ Под. Ред. В.М. Гальперина. – СПб.: Экономическая школа, 200.–534 с.*
2. Розанова Н. Эволюция взглядов на природу фирмы в западной экономической науке/Н.Розанова // Вопросы экономики . –2002.– № 1.– с. 50-67
3. Тамбовцев В.Л. Стратегическая теория фирмы: состояние и возможное развитие/ В.Л. Тамбовцев // Российский журнал менеджмента, Том 8, № 1, 2010 [Электронный ресурс].– Режим доступа: http://www.rjm.ru/archive/search_results
4. Белоусенко М.В. Теория трансакционных издержек и проблема возникновения фирмы: «формула Демсеца»/ М. В. Белоусенко //Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая, 2004. – Выпуск 70. – С. 23–30
5. Половинкина Н. В. Экономическая природа фирмы/ Н. В. Половинкина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990193_West_econ_finans_2004_2\(6\)/78.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990193_West_econ_finans_2004_2(6)/78.pdf)
6. Біла С. О. Ієрархія в інституціональній теорії фірми / С. О. Біла //Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая, 2004. – Выпуск 75. – С. 218–223
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов/ Смитт А.– М.: Эксмо, 2009.– 960 с.
8. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф .– Москва: Экономика, 1989.–303 с.
9. Вебер М. Избранные произведения./ М. Вереб.– М.: Прогресс, 1990.– 808 с.
10. Коуз Р. Фирма, рынок, право/ Р. Коуз– М.: Дело,1993.–192 с.
11. Уильямсон О. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / О. Уильямсон – СПб.: Лениздат, 1996.–702 с.
12. *Williamson O. The Mechanisms of Governance. / O. Williamson – Oxford University Press, 1996.– 429 p.*

Стаття надійшла: 23.10.2014 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Горелов Д.О.

УДК 005.332.4:339.37

JEL M 100

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ КОНКУРЕНЦІЇ ДЛЯ ТОРГОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Огієнко С. О., к.е.н., доцент

Гонтар Т. О., магістрант

Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Анотація. Предметом дослідження статті є процес розробки та реалізації стратегії конкуренції торгового підприємства. Об'єктом дослідження є стратегії конкуренції торговельного підприємства.

Метою роботи є обґрунтування теоретичної засади формування та реалізації стратегії конкуренції для торгового підприємства. Методичними засадами є використання аналізу порівняння, індукції, дедукції та синтезу у теоретичному обґрунтуванні поняття «стратегія конкуренції».

Сферою застосування можуть бути різні торговельні підприємства, які забезпечують населення продовольчими та непродовольчими товарами.

Отримано такий висновок: сформоване власне бачення поняття конкурентна стратегія для торгового підприємства - це довгостроковий план, який забезпечує досягнення цілей шляхом використання своїх сильних сторін і можливостей, та слабких сторін конкурентів для задоволення різноманітних потреб споживачів. Одним із пріоритетних завдань управління на торговому підприємстві виступає питання розробки та впровадження стратегій конкуренції. Від того, наскільки ефективною буде обрана та впроваджена стратегія, буде залежати успіх підприємства як на національному, так і міжнародному ринку.

Система конкурентних стратегій підприємства тісно пов'язана з іншими стратегіями організації. Проектування стратегій конкуренції має свої особливості для підприємств різних розмірів, сфер діяльності,